کاریگەریی دەسەڵاتداران بەسەر فەقیهەکان و دە رکەوتنی خوێندنگا فیقهیەکانی سوننی لە سەردەمی یەکەمی عەباسیدا (١٣٢- ٢٤٧ك/٧٥٠- ٨٦١ز)

گۆران عەبدوڵا حەمەعەلی[١]، کەیوان ئازاد ئەنوەر[٢]

[١،٢] بەشی مێژوو، کۆلێژی زانستە مرۆییەکان، زانکۆی سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختە

(فیقهـ)ی ئیسلامی، ڕێگایەکە بۆ شیکار و ڕاڤەی بیرمەند و زاناکانی، لەو ڕێگایەوە ئەو دەستەواژە و مەبەستانەی ئایینەکەیان ڕونکردەوە کە هەمووکەس نەیدەتوانی بەئاسانی تێبگات و مەبەستی دەقەکانی قورئان و فەرمودەکانی پێغەمبەر (د.خ)یان خستەڕو، شاراوەیی مەبەستەکانیان بەپشت بەستن بە قسەو فتوای زاناکان و شوێنکەوتەکانەوە ڕاڤەکرد، دەرکەوتنی (فیقهـ) لەژێر هەژمونی سایەی سەردەمی یەکەمی عەباسیدا قۆناغێکی زێڕینی ئیسلام و هەوڵێکی زانستیی بوو بۆ تۆماری پەرتوك و خستنەگەڕی ئەقڵ بۆ ڕاڤەی ئەو پرسیارانەی لەنێو موسڵمانان و ئایینەکانی دیکە ڕوبەڕویان دەبوویەوە. لەو قۆناغەدا، ئەو بابەتە گەیشتە لوتکەی پێگەیشتن، ئەویش بۆ هاندان و ڕۆڵی هەندێك لە خەلیفەکان دەگەڕایەوە، کە هانی زاناکان و بیرمەندانی موسڵمانانیاندا و پارەیان بۆ خەرج کردن و پشتیوانی نوسین و وەرگێڕان و ڕێکخستنی پەرتوك و کۆکردنەوەی پەرتوکە کۆنەکان لە پەرتوکی تازە و دامەزراندنی دەزگای مەعریفی وەك (بيت الحكمه)، بوون بە پشتیوانی دەرکەوتن و سەرکەوتنی فیقهو زانست. ئامانج لەم توێژینەوەیە؛ دەرخستنی ڕۆڵی سیاسی سەردەمەکەیە لە بەرەوپێشچونی گەشەی فیقهی ئیسلامی و هاندانیان لە تۆماری پەرتوك و نوسینەوەدا، کە بەوهۆیەوە ڕاڤەی دەقەکان و کردارەکانی پەیامبەریان خستەڕو. ئەم توێژینەوەیە؛ بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی مێتۆدی مێژو و شیکاری و بەراوردکاری پەیڕەو دەکات، لە کۆتاییدا توێژینەوەکەمان گەیشتۆتە چەند ئەنجامێك، لەوانە کاریگەریی سیاسیی قۆناغەکە لەسەر نوسین و تۆماری فیقهی سوننی و دەرکەوتنی ئەقڵگەرایی لەبواری فیقهدا ڕەنگی داوەتەوە.

وشە سەرەکییەکان: فیقهـ، خەلیفە، پێشەوا، فتوا، ئیجتیهاد.

١. پێشەکی [1]

(فیقهـ) لایەنێکی گرینگ و کاریگەری ئایینی ئیسلام بوو، کە وشەی (فیقهـ) بەپێی قورئان بەواتای (تێگەیشتنێکی قوڵ) کە هەمووکەس ناتوانێت تێبگات هاتووە، ئەوەش گۆڕانکاریی گەورەی لە تێڕوانینی موسڵمانان هێنایە ئاراوە، چونکە پێشەواکانی ئەوبوارە بەبۆچونەکانیان کرۆکی ئایینەکەیان خستەڕو، هەوڵیاندا چارەسەری هەموو پرسەکانی ئاییینەکە بدۆزنەوە و بنەمایەك داڕێژن، تاموسڵمانان لەکاتی پێویست بۆی بگەڕێنەوە، کە پێشتر لە هەندێك بابەتدا دەستەوەستان دەبوون، لەبەرئەوەی پێغەمبەر (د.خ) لەنێویاندا نەمابوو وەڵامیان بداتەوە، بەوجۆرە کەسێکی وەك (ئەبو حەنیفە80-150ك/699-767ز) هەوڵیدا ئەوەی لە قورئان و سوننەت و فتوای هاوەڵان و زاناکانی پێش خۆی دەستینەکەوێت بگەڕێتەوە بۆ ئەقل و تێڕوانینی خۆی، بەوەش ئەقڵ ڕۆڵێکی گەورەی لە بڕیاریداندا بینی .

لەم توێژینەوەیەدا؛ میتۆدی شیکاری و بەراوردکاریمان بەکارهێناوە و هەوڵمانداوە ڕاوبۆچونە جیاوازەکان بەراورد بکەین و ڕاڤەی خۆشمان بۆ بوارەکە بکەین، پشتمانبەستوە بەگەلێك سەرچاوەی ڕەسەن و ژێدەر کە لەلیستی سەرچاوەکان ئاماژەیان بۆکراوە، هەوڵمانداوە دەرکەوتنی (فیقهی سوننی) و ڕۆڵی فەقیهەکان و پشتیوانی و ناکۆکی و پەیوەندی خەلیفەکانی قۆناغەکە، بەتایبەت بۆ ئەو (چوار) فەقیهەی لە نێو جیهانی سوننیدا ناسران و خاوەنی خوێندنگای تایبەت بەخۆیانن بخەینەڕو، دواتر بەئەنجامێك کۆتاییمان بەتوێژینەوەکە هێناوە، بەهیواین توێژینەوەکەمان لە چوارچێوەی کارێکی زانستیی بێت و لایەنەکی ئەو بوارەمان خستبێتەڕو.

ئیمەیڵی توێژەر: goranabdulla593@gmail.com

مافی چاپ و بڵاوکردنەوە © 2026 گۆران عەبدوڵا حەمەعەلی، کەیوان ئازاد ئەنوەر، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لە ژێر ڕەزامەندی - CC BY-NC-ND 4.0

[1] . گۆڤاری زانکۆی کۆیە بۆ زانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان، بەرگی 9، ژمارە 1 (2026)

ڕێککەوتی: وەرگرتن 15 حوزەیران 2025؛ پەسەندکردن: 16 حوزەیران 2025

توێژینەوەی ڕێکخراو: لە 28 تەمووز، 2026 بڵاوکراوەتەوە.

٢. چەمکی شەریعەت و فیقھ

(شەریعەت) لەڕوی واتاییەوە دو مانا دەگەیەنێت، یەکەم: ئەو شوێنەی ئاوی لێهەڵدەقوڵێت، دووەم: بەواتای (ڕێگا) دێت، وەك خودا فەرمویەتی: "ثم جعلناك على شريعة من الأمر فاتبعها" (الجاثية، الأية 18) واتا: ئێمە تۆمان خستۆتە سەر شەریعەت و ڕێگاو بەرنامەیەکی ئاشکرا، شوێنی بکەوە و کاری پێبکە. خودا لەڕێگەی پێغەمبەرانەوە شەریعەتی بۆ خەڵکی ناردووە، کە لەچاکیدا وەك ڕێگای ڕاستوایە، وەك چۆن ئاو جەستە زیندودەکاتەوە، ئەویش دەرون و ئەقڵی مرۆڤ زیندو دەکاتەوە، شەریعەت ئەو حوکمانەن کە پێغەمبەران هێناویانە و ڕونییان کردۆتەوە، یا ئەوەی پێغەمبەر (د.خ) بەخەڵکی ڕاگەیاندووە کە (قورئان و فەرموده و کردەوەکان)ی خۆی بووە (أبراهيم، 1999، 9).

بەپێی زاراوە؛ چەمکی (فیقھ) بەواتای تێگەیشتنە لە کرۆکی ئایین، کە لە قورئاندا هاتووە: "قالو ياشعيب مانفقه كثيرا مما تقول". (هود، الأية91)، واتە: وتیان ئەی شوعەیب ئێمە لەو شتانە تێناگەین کە تۆ سەبارەت بەزیندوبوونەوە و قیامەت باسی دەکەیت. یاخود فەرمویەتی: "ليتفقهوا في الدين" (التوبة، الأية122)، واتە: بۆئەوەی لە ئایین شارەزابن و تێیبگەن. کەواتا (فقه) لە قورئاندا ئاماژەیە بۆ مەبەستی تێگەیشتنێکی قووڵ (إمام، 2005، 394).

لەلایەکی دیکەوە فیقھ؛ لە زمانی عەرەبیدا ئاماژەبووە بۆ زانین و تێگەیشتن و قووڵبوونەوە لە بابەتێك کە پێویستی بەڕادەیەکی بەرزی تێگەیشتن بوو (أبراهيم، 1999، 10)، بۆیە پێویستبوو بۆ خەڵك ڕونبکرێتەوە. ئەوکارەش بە زاناکانی ئیسلام دەکرا، کە قسەکەر مەبەستی چییە لەقسەکانی و پێگەی وشە لەو زمانەی دەقەکەی پێ نوسراوە، بەپێی جیاوازیی پلەکانی خەڵک (ابن القيم، 1991، 167). وەك ئەبوحەنیفە ئاماژەی پێداوە: (معرفة النفس مالها وما عليها) دەبێت مرۆڤ بزانێت چی بۆهەیە و چی لەسەرە. زانین لێرەدا تایبەتمەندییە لەسەر بنەمای بەڵگە (الزحيلي، د.ت، 29)، بۆیە کرۆکی فیقھ (ئیجتیهاد)ە. لەزاراوەی شەریعەتدا (فەقیە) کەسێکی شارەزایە، کە توانای ڕاڤە و بڕیاردانیان هەبووە لە ڕێگای بەڵگەکانەوە (الجيزاني، 1427، 22؛ أبراهيم، 1999، 11). فيقه لە سەر بنەمای (الكتاب،. السنة، الاجماع، العقل)، وەستاوە (الدليمي، 2024، 54).

٣. دەرکەوتنی فیقھو ئیجتیهاد

پایەکانی ئیجتیهاد بریتین لە (قورئان، سوننەت، کۆدەنگی و لێکچوون) بەڵام لەکاتی ڕوداوێکی لەناکاو پەنا بۆ ئیجتیهادی تر دەبرێت (ابن العربي، 1992، 98/1). سەبارەت بەسەرهەڵدانی فیقھ، دەوترێت (عومەر کوڕی خەتاب 13-23ك/634-644ز) یەکەم کەس بووە (ئیجتیهاد)ی کردبێت (عمر، 2008، 791/1)، تا لەگەڵ هەلومەرجی نوێی ئابوری و کۆمەڵایەتی بگونجێت، لە بابەتی ئەوانەی زەکاتیان پێدەدرا و ڕاڕابوون لەئیسلام: "المؤلفة قلوبهم" (التوبة، الأية60)، بۆ ڕاگرتنی دڵی کەسانی باوەڕ لاواز، پارەیان پێدەدرا تا واز لە خراپە و زیان بهێنن (أبن عثيمين، 1413، 580/18؛ الغفيلي، 2009، 391). خەلیفە عومەر بە بیانوی ئەوەی ئیتر ئیسلام جێگیربووە، پارەی ئەوانەی بڕی، لەکاتێکدا پەیامبەر دڵی ئەوانەی بەپارە نەرم دەکرد کە لەگەڵی ناکۆك بوون (حوسێن، 2023، 60). لەوانەیە کارەکەی عمر دروستبووبێت، چونکە کاتێك خەلیفە (مەنسور136-158ك/754-775ز) پرسیاری لە ئەبوحەنیفە کردبوو: "ئەو زانستەت لەکێ وەرگرتووە؟ وتبووی: لە حەماد کوڕی سلێمان، ئەویش لە ئیبراهیم و ئەویش لە (عومەری کوڕی خەتاب، عەلی کوڕی ئەبو تالیب، عەبدوڵلای کوڕی مەسعود و عەبدوڵڵای کوڕی عەباس). بۆیە مەنسور دان بەوەدادەنێت، زانستی لە مامۆستایانی پایەبەرز وەرگرتووە (الخطيب البغدادي، 2002، 458/15).

ئەوەش ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێت؛ کە کەسی شارەزا لە بوارەکەدا هەبوون، بۆیە ئەوانیتر لەژێر کاریگەریی هەژمونی سیاسی عەباسییەکان تەنها ئەو بوارەیان فراوانترکرد، کە تاناوەڕاستی سەدەی چوارەمی کۆچی خایاند و بۆماوەی (دوو سەدو پەنجا) ساڵ بەردەوام بوو، ئەوقۆناغە بۆ فیقهی ئیسلامی وەك ڕێنسانس (ڕاچەنین) وابوو بۆ ئیسلام (أبراهيم، 1999، 97). بۆیە، ئەو سامانە فیقهی و یاساییە لەسەر بنەمای تێگەیشتن و هەڵێنجان لە بەڵگەی قورئان و سوننەت دورستبوو، بەرهەمی کۆششی هاوەڵە زاناکانی پێشو بوو، بەوپێیە (فیقھ) بۆ سەرەتاکانی ئیسلام دەگەڕێتەوە، ئەگەرنا چۆن هاوەڵان لە هەرێمە جیاوازەکان بەحوکمی هاوشێوە دادوەریان کردووە لە بابەتە هاوشێوەکاندا (موتێری، 2018، 35). بەبەڵگەی ئەوەی (عاسم) کە یەکێك بووە، لە خوێندکارانی (عامری شەعبی30-130ك) و (شەعبی)ش خوێندکاری هاوەڵان و مامۆستای ئەبو حەنیفەش بووە، وتبووی: فەرمودەکانی فیقهیان نیشانی (شەعبی)دا ئەویش ڕێگەی پێداین (ابن حجر العسقلاني، 1994، 116؛ عماره، 2010، 12). بۆیە ڕۆڵی عەباسییەکان دەگەڕێتەوە بۆ بەرەوپێشچون، نەك سەرهەڵدان.

٤. فەقیهە پێشەنگەکانی سوننە

لەو قۆناغەدا؛ موسڵمانانی سوننە (أهل الحديث والسنه) خەلافەتی عەباسییان وەک خەلافەتێکی شەرعی بینی و پێیانوابوو دەبێت خەڵکی بەپێی (بەیعەت) ملکەچ بکات، بەتایبەت فەقیهەکان بەرامبەر خەلافەتی ئومەوی و عەباسی لەڕوی بەدیهێنانی پێکهاتە شەرعیەکانەوە جیاوازییەکی ئەوتۆیان نەبوو (مالكي، 2010، 254). کە بە قۆناغی زێڕینی مێژوی زانستی ئیسلامی ناوبراوە. بەوەی سەردەمەکە شاهیدی چەندین کەسایەتی زانستیی دیاربوون، کە زۆرترین کاریگەرییان لەسەر موسڵمانان هەبوو، لە پێشەنگی ئەوانەدا (چوار) پێشەواکە لەگەڵ چەند زانایەکی دیار کە گرینگیان لەوانە کەمتر نەبوو (ابن منصور، 1997، 52؛ الحجوي، 1995، 408/1). نمونەی: وەك (ئیبن جورەیج80-150ك/ 699-767ز)و (عەبدول ڕەحمانی ئەوزاعی 88-156ك/707-773ز)و (سۆفیانی سەوری 97-161ك/715-777ز)و (حەماد کوڕی سەلمە90-167ك/709-783ز) و چەندانی تر (الأمام مالك، د.ت، 10). کە فیقهی ئیسلامی لای ئەو زانایانە گەیشتە لوتکەی ڕاڤە و تێگەیشتن، بەڵام لە پێشەنگی فەقیهە سوننییەکان، هەریەك لە: (ئەبوحەنیفە نوعمان)، (مالیک کوڕی ئەنەس93-179ك/711-795ز)، (موحەمەد ئیدریس شافعی150-204ك/767-819ز.) نەوەی (عەبدولمەناف) باپیرەی پەیامبەر (الدقر، 1996، 29)، (ئەحمەد کوڕی حەنبەڵ 164-241ك/780-855ز) کە بە (ئیمامی دونیا) ناوی براوە، بوون بەسەرمەزهەبی سوننی (ابن منظور، 1984، 243؛ الدليمي، 2024، 25).

ئەو فەقیهانە لە جیهانی ئیسلامدا هێندە بەگەورە وێناکران، تائەوەی (ابن عساكر) پێیوابووە: بەمردنی شافعی سوننەتەکان مردن، بەمردنی حەنبەل بیدعە دەرکەوت، بەمردنی سوفیان سەوری خواپەرستی مرد (1995، 277/5). (الأصبهاني)ش نوسیویەتی: ئیسماعیل کوڕی موزاحیم المروزی گێڕاویەتیەوە: "پەیامبەرم لە خەودا بینی لێم پرسی: دوای تۆ پرسیار لەکێ بکەین؟ وتی: مالیک کوری ئەنەس" (1974، 317/6)، بەڵام بەرلەوانە عەبدوڵڵای کوری عەباس (68ك/688ز) کوڕە مامی پەیامبەر، یەکێك بوو لە گەورە پیاوانی فیقهو فەرموده و تەفسیر، جگەلەوەی پێشتر

Original Article |DOI: https://doi.org/10.14500/kujhss.v9n2y2026.pp296-304

خەڵکی تر هەبوون (أبراهيم، 1999، 97؛ موتێری، 2018، 63). لە فیقهدا باڵادەستی ئەقل لە پێوانەو گەڕان بەدوای بەڵگەدا دەرکەوت، کە ئیجتیهاد بوو لە بڕیاردان، وەك فیقهی ئەبوحەنیفە پێشەنگبوو، بەشێوەیەکی فراوان بۆ پێوانە وەستابوو لەسەر کارکردن بەئەقل (المنجد، 1962، 29). بەدەرکەوتنی ئەو خوێندنگا فکریانە، دەرگایەکی فراوان بەسەر بیرمەندانی ئیسلامدا کرایەوە(أمين، 2023، 163).

٥. گەشەکردنی نوسینەوەی فەرموده و ڕۆڵی فەقیهەکان

سەرەتا؛ نوسینەوەی فەرمودەکان ڕەتکرایەوە، لەبەرئەوەی بەبڕوای هاوەڵان و شوێنکەوتوان، نەدەبوو ئاینی ئیسلام پەرتوکێکی تری هاوتای قورئانی هەبێت (عەزیز، 2023، 23)، چونکە لە سەردەمی خەلیفە عەبدول مەلیك کوڕی مەڕوان (65-86ك/685-705ز)دا سلێمانی کوڕی کە هاوکات جێنشینی بوو، لە ساڵی (82ك)، چووە شاری مەدینە، داوای لە ئابان کوڕی عوسمان کوڕی عەفان (20- 105ك/641-724ز) کردووە ژیانی پێغەمبەری بۆ بنوسێتەوە، بەتایبەت لەبارەی جەنگەکانەوە، بەڵام عەبدوڵ مەلیکی باوکی ڕەتی کردۆتەوە و فەرمانیداوە ئەو پەرتوکانە بسوتێنرێت (ابن بكار،1996، 275). دەتوانین بڵێین هەتا سەردەمی خەلافەتی عەباسی، سروشتی کۆچەرایەتی و ئەزبەرکردن زاڵبوو بەسەر مێژو، نەك تۆمارکردن، لەو دەمەوە کۆکردنەوەو نوسینەوە گەشەی کرد و بایەخی پێدرا (ماجد، 2013، 362). هەرچەندە پێش ساڵی (143ك/760ز) کۆکردنەوەی فەرموده و فیقه، هەوڵی بۆدرابوو، هەوڵەکەش بۆ بنەمای گێڕانەوە و ڕەسەنایەتی زنجیرەی گواستنەوەکان بووە، بەشێوەیەکی ورد (اسماعيل، 2009، 19). ڕەنگە دواکەوتنی تۆماری مێژو و نوسینەوەی فەرمودەکان بگەڕێتەوە بۆ خۆلادانی موسڵمانان لەسەر فەرمودەی پێغەمبەر کە فەرمویەتی: لا تكتبوا عني، ومن كتب عني غير القرآن فليمحه (مسلم، 1955، 2298/4؛ البغوي، 1983، 294/1). بەڵام عەباسییەکان خوێندنەوەیەکی جیاوازیان بۆ بابەتەکە هەبوو تا هانی ئەو کەسانەیاندا گرینگی بەنوسین بدەن.

وەك پەرتوکی (موطإ)؛ شەرعی ئەو فەرموده فیقهیانەیە، کە نزیکەی (پێنج سەد) فەرمودەی فیقهی تێدایە (موتێری، 2018، 45) . کە (الألوسي) پێیوایە: تا فەرمودەیەکی مالیك هەبێت، نابێت هیچ فەرمودەیەکی تر پێش بخرێت (2001، 322/1). پەرتوکەکە لێکۆڵینەوە بوو لە فەرمودەکانی پەیامبەر لەلای خەڵکی حیجاز، ئەوکاتە بەهۆی زاناکان و ئەزبەرکردنی سوننەتەکان پێشەنگ و میرات گری گەورە هاوەڵان و گێڕانەوەکان و فتوای هاوەڵان پارێزراو بوو (الأمام مالك، د.ت، 8)، ، هەر لەسەر داوای خەلیفە مەنسور، لە کاتی حەج کردندا داوای لە (مالیك) کردبوو پەرتوکێك بنوسێت، ئەویش (الموطاء)ی نوسی (عكله، 2013، 92؛ عماره، 2010، 18). کە مالیك لەبارەی مەدینەوە نوسیویەتی: وقد فتحت المدائن بالسيوف، وافتتحت المدينة بالقرآن. چۆن هەڵینەبژێرم کە شوێنی کۆچ و سونەت و مینبەر و نوێژ و گۆڕی پێغەمبەرە (بن أنس، 2004، 10/1)، هەموو ئەوانەی بەلێکۆڵینەوەی وردەوە تۆمارکرد (الأمام مالك، د.ت، 8). بۆیە شافعی پێیوایە، بنچینەکانی حوکم (پێنج سەد) فەرموده زیاترن هەموویان لای (مالیك)ن تەنها (سی) فەرموده نەبێت، هەموویان لای سوفیان ئیبن عوینیەن تەنها (شەش) فەرمودەیان نەبێت (السيوطي، 2022، 752/2). باس لەوەش کراوە یەکەم کەس لە شاری مەککە لە ساڵانی (120-130ك) (ئیبن جورەیج) بوو پەرتوکی (الآثار وحروف من التفسير)ی نوسی (السيوطي، 2022، 408/2).

لەوانەیە؛ دواکەوتنی نوسین، پەیوەندی بەوەوە هەبوبێت کە (زوهری 124ك/741ز) ئاماژەی بەوەداوە: جاران ڕقمان لە نوسین بوو لەسەر زانست، تا ئەو شازادانە ناچاریان کردین، ئیتر بڕیارماندا ڕێگری لە هیچ موسڵمانێك نەکەین. ڕەنگە پشتیان بەو فەرمودەیە بەستابێت، کەسێك بەناوی (ئەبو شامە) وتبووی: ئەی پێغەمبەری خودا بۆم بنوسە. ئەویش فەرمویەتی: بۆ ئەبو شامە بنوسن (البغوي، 1983، 294/1). هەرچەندە باس لەوەش کراوە، ئیبن جورەیج لە شاری مەککە یەکەم کەس بوو پەرتوکی ڕێکخراوی نوسی، بەپەرتوکەکانیان وتووە (الأمانة) وەك (الجامع، السنن) (موتێری، 2018، 106)، دواتر (ئەبوحەنیفەش کتێبی (الفقه الأكبر)ی نوسی (عكله، 2013، 92؛ عماره، 2010، 18). هەریەك لە ئەوزاعی لە شام و حەماد کوڕی سەلمە) و ئەوانی تر لە بەسرە، سوفیانی سەوری لە کوفە پەرتوکیان نوسییەوە، ئیبن ئیسحاق (المغازی) نوسی، پاش ماوەیەک (هوشەیم و لیث)یش (ئیبن لاهیعە) یان نوسی، ئینجا مەعریفە تۆمار و پۆلێنکرا، کتێبی عەرەبی و زمان و مێژو نوسرانەوە (ابن منصور، 1997، المقدمة، 52؛ الذهبي، 1993، 13/9)، ئیبن حەنبەل لە ساڵی (180ك/769ز) (المسند)ی نوسی (عماره، 2010، 164)، لەسەر داوای (هارون ڕەشید170-193ك/786-709ز)یش پەرتوکی (الخراج) لەلایەن (ئەبو یوسف) دادوەری دادوەران بۆ ڕێنمایی وەرگرتنی باج و خەرج کردنی بەپێی بنەماکانی ئیسلام نوسرا (أبراهيم، 1999، 98). بۆیە شانازی ئەو بوارە بۆ سەردەمی یەکەمی عەباسییەکان دەگەڕێتەوە.

ئەو قۆناغە؛ وەك باسکراوە لە ساڵی (143ك/760ز)وە بەسەردەمی (پۆلێنکردن و نوسینەوەی فەرمودەکان) دانرا، چونکە پێشتر فەرمودەکان لەلایەن زانایانەوە زیاتر بەبیری خۆیان یان لاپەڕەی ناڕێکخراو وەردەگیرا (ابن منصور، 1997، المقدمة، 52؛ السيوطي، 2004، 194). ڕەنگە ئەو دەسکەوتە لەبواری بەرهەمی زانستیی بۆ سیاسەتی (مەنسور) بگەڕێتەوە، چونکە وەرگێڕانی پەرتوکی ئاینەکانی تری بۆ تێگەیشتن لە بنەماکانیان دەستپێکرد، تا زانایانی ئیسلام وەڵامی پرسیار و ڕەخنەی بەرامبەرەکانیان بدەنەوە (ئەنور، 2004، 332). زانایانی فیقهو فەرمودەی لە کۆشکەکەی نزیك کردەوە، کە پێشتر لە مەدینە گۆشەگیر بوون (بروکلمان، 2017، 152).

لە سەردەمی هارون ڕەشید بەشێوەیەکی بەرفراوان دەستکرا بەکۆکردنەوەی پەرتوکە زانستییە جیاوازە کۆنەکان، خانەی تایبەت دروستکراو بەزانا پێشکەوتوخوازەکان سپێردرا، لەسەردەمی خەلیفە مەئمون (198-218ك/813-833ز) چالاکی (بزوتنەوەی کۆکردنەوە) گەشەی کردو نوێنەریان نارده شوێنە جیاوازەکانی وڵاتان، بۆ گەڕان بەدوای دەستنوسە کۆنەکان و نوسراوە یۆنانی و فارسی و هیندیەکان، پارەی زۆریان تێدا خەرج کرد، خەلیفەکان لە هەموان زیاتر مەبەستیان بوو سەرچاوەکان کۆبکەنەوە و بیان پارێزن، ئەو خانەیە ناونرا (بيت الحكمة)، کە هەزاران کتێبی هەمەجۆری لەخۆگرت و سەهل کوڕی هارون لەساڵی (215ك/ 830ز)ی بۆ سەرپەرشتیکردن دیاریکرا (اسماعيل، 2009، 17).

٦. هەڵوێستی فەقیهەکان و پەیوەندیان لەگەڵ خەلافەت

٦ .١.هەڵوێستی فەقیهەکان بەرامبەر خەلافەت

عەباسییەکان؛ بۆ جێگیربوونی خۆیان و پشت ڕاستکردنەوەی شەرعیەتی دەسەڵات، پەنایان بۆ زانا و دادوەر و فەقیهەکان برد، ڕەنگی پێزانین و ڕێزیان پێبەخشین و پشتیان بە ڕاکانیان بەست، تا لە بەڕێوەبردنی ئەرکەکانی دەوڵەت سودیان لێ ببینن، چونکە بۆچونی فەقیهەکان کاریگەریی بەسەر کۆمەڵگەوە هەبوو، تەنانەت بڕیارەکانیان وەك فەرمان لەبەرچاو دەگیرا، هەڵوێستیان لەسەر شەرعیەتی خەلافەت و حوکمی پێویست

بە گرینگ دانرابوو (مالكي، 2010، 254-255). تاحەنەفیەکان، کۆك بوون لەسەر باڵادەستی فەرمانڕەوا و مۆڵەتیاندا، پەیمانێك هەڵوەشێنێتەوە ئەگەر بارودۆخ گۆڕا لە بەرژەوەندی بەرامبەرەکەیاندا، ئەگەرچی زانایانی فیقهی پابەندبوونیان بەپەیمانەکە بەفەرمانێکی ئایینی و ئەمەکداری زانی. وەك لەقورئان هاتووە: (وَأَوۡفُواْ بِعَهۡدِ ٱللَّهِ إِذَا عَٰهَدتُّمۡ وَلَا تَنقُضُواْ ٱلۡأَيۡمَٰنَ بَعۡدَ تَوۡكِيدِهَا وَقَدۡ جَعَلۡتُمُ ٱللَّهَ عَلَيۡكُمۡ كَفِيلًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ مَا تَفۡعَلُونَ) (النحل: الأية 91) . ئەو هۆکارەش بوو، کە بۆ ماوەیەك ڕێبازی حەنەفی لە عێراق بەربڵاوتر بوو بەراورد بە ڕێبازەکانی تر، ئەگەرچی بیری خوێندنگای حەنەفی لە هەموو وڵاتێکدا بڵاوبوویەوە کە دەوڵەتی عەباسیی دەسەڵاتی تێدا هەبوو، تا لەهەندێك ناوچە بوو بەعەقیدەی فەرمی، هەرکاتێکیش دەسەڵاتی عەباسیی لاواز بووبێت ئەویش لاواز دەبوو (السامري، 1997، 47). هەرچەندە باس لەوەکراوە (ئەبو یوسف) توانی دانپێدانانێکی فەرمی بۆ ڕێبازی حەنەفی لە دەوڵەتدا وەربگرێت، کە بەڕای (برۆکلمان) ئەو ڕێبازە لە خزمەتی دەوڵەتی ناوەندیدا بوو (2017، 152). ڕەنگە ئەبوحەنیفە باوەڕی بە چەسپاندنی دەوڵەت هەبوبێت و خەلافەتیش دانی پێدانابێت.

وەك (غەزالی)یش پێیگەیشتووە: "دەبێت ئەوە بزانین کە شەریعەت ئەسڵە و دەسەڵات پاسەوانیەتی، هەرشتێك ئەسڵەکەی نەما لەبەین دەچێت، ئەگەر پاسەوانیشی نەبوو لە دەست دەچێت" (وەرگیراوە لە: میسری، 2005، 337). ئەوەش ئەو بۆچونەبوو کە دەستی دەسەڵاتی سیاسی واڵادەکرد لە هەڵسوکەوتەکانی. لەوبوارەدا خەلیفە مەنسور سەرکەوتوبوو لە ڕازیکردنی کۆمەڵێک فەقیہ، تا پۆستی دادوەری قبوڵ بکەن، بەئامانجی دانپێدانانی ناڕاستەوخۆ بە شەرعییەتی خەلافەتەکەی، یەکێك لەوانە: ئیبن ئەبی لەیلا بوو، کە بۆ ماوەی (بیست) ساڵ (١٣٢-١٥٣ك/750-770ز) دەسەڵاتی دادوەری شاری کوفەی بەڕێوەبرد، دوای ئەو شەریک کوڕی عەبدوڵا لە ساڵی (١٥٣ك/770ز) دەسەڵاتی دادوەری شارەکەی وەرگرت، دوای مەنسور خەلیفە (مەهدی158-169ك/775-785ز) لە ساڵی (١٥٨ك/775ز) دەسەڵاتی دادوەری شاری (بەغدا)شی پێدا، سەواد کوڕی عەبدوڵڵاش لە ساڵی (١٣٨-١٥٦ك/755-773ز) بووە دادوەری شاری بەسڕە (مالكي،2010، 256).

لەپاڵ ئەوەشدا؛ جارهەبوو فەقیهەکانیش لەهەندێك پرسی سیاسیدا لەبەرژەوەندی خەلیفەکان بێدەنگ دەبوون، وەك ئەوەی (ئەبو عەباسی سەفاح132-136ك/750-754ز) بۆ جێنشینی لەدوای مەنسور، (عیسا کوڕی موسا)ی دیاریکرد، بەڵام مەنسور وەسیەتەکەی جێبەجێ نەکرد و مەهدی پێشخست و موسای وەلانا (الماوردي، د.ت،37؛ القلقشندي،1985، 57/1)، لەکاتێکدا ئەبوحەنیفە و مالیك هەردووکیان لەژیاندابوون و بێدەنگ بوون. ڕەنگە ئەوەیان بۆ خۆبەدورگرتن بووبێت لە ململانێی دەسەڵات، چونکە مالیك لەبارەی دەسەڵاتدارانەوە قسەیەکی هەیە: "نزیك بوونەوە لە دەسەڵاتداران چاکەو خێری تێدا نییە" (عمارە، 2010، 116).

بۆ ئەو پرسە؛ عەقیدەی شافعیش ڕێگەیان بەخەلیفەدا کەسێکی گونجاو بکات بەجێنشێن، کە بۆ خەلافەت گونجاو بێت، بەڵام مەنسور ئەوەی جێبەجێ نەکرد (الماوردي، د.ت،37). بیانوەکەشیان ئەوەبوو کارێکی سیاسییە و خەلیفە بنەماڵەکەی لەپەرتەوازەیی پاراستوە و سەرەتای دەوڵەتەکەیانە, ئەویش دڵی دەوڵەتەکەیە، بۆیە مافی خۆیەتی خەمی دەوڵەت و بنەماڵەکەی بخوات، بۆیە دەکرێت بەشێوەی (دەست بەسەرداگرتن)یش بێت، بێئەوەی لەلایەن خەلیفەی پێشووەوە کەسێك دیاریکرابێت، یاخود جێنشین بوبێت یا (أهل الحل والعقد) بەیعەتیان پێدابێت، بۆئەوەی کۆمەڵگە بەیەکگرتویی بمێنێتەوە. ئەگەر مەرجەکانی خەلافەتیشی جێبەجێ نەکردبێت، چونکە ئەگەر واینەکرادایە فەرمانەکانی بێئەنجام و بەزیانی موسڵمانان تەواو دەبوو، بۆیە شافیعیەکان ڕایانوایە ئیمامیەکەی جێگیرە (القلقشندي، 1985، 58/1). ئەوەش، لەبەرژەوەندی خەلافەت بوو، کە بەشێوەی شۆڕش هاتبوون و عەلەویەکانیش خەلافەتیان بەمافی خۆیان دەزانی، بۆیە ئەوانە وەڵامێك بوون بۆ هەموو ئەوانەی نیگەران و دژ بوون. تا هەندێك بانگەشەی ئەوەیان دەکرد، کە ناسینی ئیمام ئەرکە، وەك جێبەجێ کردنی ئەو یاسایانەی پەیامبەر هێنای، وەك ئەوەی وترابوو، هەرکەسێک لە ئیمام بێئاگابێت و بمرێت بە نەزانی دەمرێت (الاشعري، 1980، 49). هەروەها ئەرکیش بوو لەسەر موسڵمانان ئیمام بەشێوەی کەسی و ناوەکەی بناسن، هەروەک چۆن ئەرکە خودا و پێغەمبەرەکەی بناسن (الماوردي، د.ت، 39). ئەوەش پیرۆزکردن و بۆچونێکی سیاسی بوو.

٦ .٢.هەڵوێستی خەلیفەکان بەرامبەر فەقیهەکان

خەلیفەکان؛ تا ئەوکاتەی لە بەرژەوەندیاندا بوو پاڵپشتی فەقیهەکانیان کرد، بەڵام کاتێك لەبەرژەوەندی ئەوان کاریان نەکرد، کەوتنە دژایەتییان. ڕەنگە بەناوبانگترین قوربانی (ئەبو حەنیفە) بووێت، کاتێك مەنسور ویستی لە کوفەوە بینێرێت بۆ بەغدا تادادوەری بکات، بەڵام ڕەتیکردەووە، هەردووکیان (مەنسور و ئەبو حەنیفە) سوێندیان لە یەکتر خوارد بەقبوڵ کردن و ڕەتکردنەوە. مەنسور بۆ جاری دووەم سوێندی خوارد کەدەبێت دادوەری بکات، ئەبوحەنیفەش ڕەتیکردەوە (مالكي، 2010،257) ، بۆیە (ڕەبیع) ناوێك ئاگاداری کردۆتەوە: "ئایە نابینیت فەرماندەی باوەڕداران سوێند دەخوات! ئەویش وتبووی: فەرماندەی باوەرداران توانای کەفارەتی سوێندەکانی زیاترە لەمن. بۆیە مەنسور زیندانیکرد، پاشان جارێکی تر هێنایەوە و هەڕەشەی لێکرد، کە دەبێت دادوەری بکات، ئەبوحەنیفە ڕەتیکردۆتەوە: "ئەگەر لەفوڕاتدا بمخنکێنیت، خنکان هەڵیدەبژێرم، چونکە من بۆ ئەو کارە شیاونیم" (ابن خلكان، 1994، 406/5؛ ابن تغري بردي، د.ت، 13/2). بەڵام دواجار مەنسور بەزۆر لە مزگەوتی ڕەسافەی شاری بەغدا کردی بەقازی، کە بەپێی گێڕانەوەی (ئیبن خەلەکان)بێت، تەنها دوای (یانزە) ڕۆژ لە پۆستەکەیدا مردووە (1994، 407/5). کە (عکلە) پێیوابوو لە زیندان ژەهرخوارد کراوە (2013، 93)و (المسعودی)ش نوسیویەتی: لەکاتی سوجدەبردن مردووە (المسعودي، 2005، 252/3). بەڵام دەکرێت بەهۆی هەستکردن بە فشاری زۆر و تێڕوانینی بۆ سیاسەتی خەلافەت بووبێت، کە چەندین باجی ناڕەوا خرابویە ئەستۆی چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵگا.

خەلیفە مەنسور لە گەورەیی ئەبوحەنیفە گەیشتووە، چونکە کاتێك ویستی خەڵکی شاری موسڵ ڕەشەکوژ بکات، ئەبوحەنیفە و ئیبن ئەبی لەیلا کوڕی شوبرومەی هێناو پێیوتن: خەڵکی موسڵ مەرجیان دانا یاخی نەبن، ئەگەرنا خوێن و سامانیان حەڵال دەبێت. بەڵام لەسەر بەڵگەهێنانەوەی ئەبوحەنیفە وازی لە هێرشکردنە سەریان هێنا (ابن الأثير،1997، 156/5؛ ابن خلدون،1981، 212/3)، چونکە درکی بەڕۆڵی زانا و دادوەرەکان کردبوو لە دانانی بناغەکانی دەوڵەت، بۆیە وتبووی: "من پێویستم بە (چوار) کەس نییە لە دەرگاکەم بوەستن بەبێ پاکیزەترینیان". کاتێك پرسیاریان لێکرد ئەوانە کێن؟ ئاماژەی بەوەداوە، ئەوانە کۆڵەکەکانی وڵاتن، وڵات بەبێ ئەوانە شیاو نییە (مالكي، 2010، 255). کاتێکیش هارون ڕەشید داوای لە مالیك کرد لەماڵەوە منداڵەکانی (ئەمین و مەئمون) فێری زانست بکات و (موطاء)ی لابخوێنن، ئەو ڕەتیکردەوە، وتبووی: "ئەگەر تۆ زانست بەرزبکەیتەوە شکۆمەند دەبێت، ئەگەر زەلیلی بکەی زەلیل دەبێت، زانست دەبەخشرێت ناهێنرێت". بەوەش خەلیفە قسەکەی پەسەند کردو منداڵەکانی نارد بۆ مزگەوت، بەڵام هێشتا مەرجی دانا بەوەی، دەبێت لەدواوە دانیشن نابێت بەسەر شانی خەڵکدا بازبدەن (الأشقر، 1998، 114؛ أبراهيم،

1999، 98). ئەوەش لێهاتویی ئەو دەردەخات، نەك وەك (عكله) پێیوایە: مالیك لەدەرکردنی فتوا بۆ پاڵپشتی موحەمەد نەفس زەکییە خۆپارێزی کردووە و جێگیر نەبووە لەبڕیاردان، چونکە سەرەتا فتوای نەدا. تا نوسیویەتی: (تقیة) خۆپارێزی کاری زۆربەی زاناکانی ئەو سەردەمە بووە (عكله، 2013، 86).

چونکە؛ کاتێك لە ساڵی (145ك/762ز)دا (محمد نەفس زەکییەو ئیبراهیم) کوڕانی (عەبدوڵا) نەوەکانی (عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب) ڕاپەڕین، خەڵکی پرسیاریان لە فەقیهەکان کرد: ئایا ڕەوایە بچینە پاڵیان؟، لەکاتێکدا بەیعەتمان بە مەنسورداوە. (ئەبو حەنیفە و عەبدولحەمید کوڕی جەعفەر و ئیبن ئەجلان) ڕێگەیاندا بچنەپاڵیان دژی مەنسور، مالیکیش فەتوایداوە، بەیعەتدان لەناچاریدا، هیچ سوێندێك ناخاتەسەر ئەوکەسەی بەزۆر کارێکی پێکراوە (الذهبي، 1993، 23/9؛ السیوطي، 2004، 194). چونکە ئەوانەی گفتیان دابوو پێیان وترابوو ئەگەر هەڵگەڕێنەوە تەڵاقیان دەکەوێت، بەڵام مالیك ئەوەی ڕەتکردەوە، وتبووی: "لیس علی مکره یمین وأن طلاق المکره لایقع"، بەوشێوەیە خەڵك چونە پاڵ شۆڕشەکە (عكله، 2013، 85). لەسەر ئەو وتەیە جەعفەر کوڕی سلێمان والی مەدینە لە ساڵی (146ك/763) بە قامچی لە مالیکیدا تا شانەکانی دەرکەوتن، ئەوەش بوو بەهۆی نارەزایی خەڵك، بۆیە مەنسور ناچاربوو داوای لێبوردن و خۆ بێبەریکردن لەو ڕوداوە بکات (القطان، 2001، 348).

وەك؛ لەوبارەیەوە ڕوداوێکی دیکە لەزاری شافعی دەگێڕدرێتەوە، کە دوای کۆچی دوایی مالیك چوەتە یەمەن، پێگەی بەرزبویەوە، بەڵام والی یەمەن، کە لەلایەن هارون ڕەشیدەوە دانرابوو،کەسێکی نادادپەروەرو فێڵباز بووە، ئەویش ڕێگەی لە ستەمکاریەکەی گرتووە (یاقوت الحموي، 1993، 2397/6؛ المقریزي، 2006، 178/5). باسی لەوەش کراوە، لە یەمەن (نۆ) عەلەوی هەبوون ڕۆیشتبوون، والیەکە بۆ (ڕەشید)ی نوسیبوو: عەلەوییەکان ڕۆیشتون، بەڵام لێرەدا پیاوێك هەیە لەنەوەکانی (شافع کوڕی موتەلیب) هیچ فەرمان و ڕێگریەکم بەسەرئەودا نییە، بۆیە ترسم لە دەرچونی عەلەوییەکان هەیە. (ابن عساكر، 1995، 286/51). ئەوەش هەر بۆ تۆمەتبارکردنی شافعی دەبینین، کە لەبەرامبەردا خەلیفە بۆ والی نوسیبوو: ئەو خەڵکانە و (شافعی) لەگەڵ خۆتان بێهێن و وەرن بۆلام، ئەوەبوو لە ساڵی (184ك/800ز) هێنایاننە شاری بەغدا، لەوکاتە محمد حەسەنی شەیبانی سەرۆکی دادوەرانی لابووە، (ڕەشید) بەرم و شمشێر هێرشی کردە سەر عەلەوییەکان و کوشتنی (یاقوت الحموي، 1993، 2397/6؛ عمارە،2010، 81). شەیبانی لەوکاتەدا وتبووی: ئەمیری باوەڕداران ئەو موتەلیبیە (شافعی) بەقسەی خۆش باوەڕت پێنەهێنێت، ئەو پیرە پیاوێکی حەکیمە، (شافعی)یش وتبووی: فەرماندەی باوەڕداران، تۆ بانگت کردوە و من بانگ کراوم، تۆ توانای ئەوەت هەیە کە لەمنت دەوێت، بەڵام من توانای ئەوەم نییە کە دەمەوێت (ابن عساكر، 1995، 286/51؛ المقریزي، 2006، 178). تۆ چی دەڵێیت دەربارەی (دوو) پیاو یەکێکیان وەك برای خۆی دەتبینێت و ئەویتریان وەك خزمەتکار، بەڕای تۆ کامیان خۆشەویستە؟ ڕەشید وتبووی: ئەوەی تۆ وەك برا دەبینێت. (شافعی) ئاماژەی بۆدەکات ئەوەتۆی. ڕشید وتبووی چۆن؟. بەوەی تۆ کوڕی عەباسی، ئێمەش کوڕی موتەلیبین، ئەوانیش کوڕی عەلین، تۆ ئێمە وەک برای خۆت دەبینیت، ئەوان وەک کۆیلەی خۆیان دەمانبینن. ئیتر ڕەشید دانیشت (یاقوت الحموي، 1993، 2397/6؛ المقریزي، 2006، 178/5). ئەوەش ڕۆڵێکی ساسی شافعی بووە بۆ خۆ ڕزگارکردن، چونکە کاتێك پرسیاریان لێکردبوو، پیاو دامەزراوبێت باشە یاخود تاقیبکرێتەوە؟ ڕایوابووە، "پیاو دامەزراو نابێت تا تاقینەکرێتەوە" خودا نوح و ئیبراهیم و موساو عیساو موحەمەدو پێغەمبەرانی تاقیکردەوە، دوای خۆڕاگرییان دامەزراوی کردون (ابن تيمية، 1440، 255/3).

لەوانەیە؛ ئەو تۆمەتبارکردنەی شافعی بەلایەنگری عەلەوییەکان ڕاستبێت، بەڵام نەك بەرێباز، بەڵکو بەهۆی سۆزی دەرهەق بەو هەڵسوکەوتانەی بەرامبەریان کرا، چونکە (شافعی) هۆنراوەیەکی نوسیوە:

ئەگەر خۆشەویستی بنەماڵەی موحەمەد بە دژ هەژماربێت ... با مرۆڤ و جنۆکە شایەتی ئەوەبن من دژبەرم (الأصبهاني، 1974، 152/9؛ ابن القیم، 2019، 29/1).

ئەوە لەکاتێکدا؛ شافیعی ئاماژەی بەوەداوە: ڕقم لەوەیە بوونەوەرێک ئەوەندە بەرزبێتەوە گۆڕەکەی بکرێتە مزگەوت، لە ترسی ئاژاوە بۆ خۆی و خەڵکی دوای خۆی (أمین، 2012، 319). ڕەنگە لەوبابەتەدا مەبەستی شیعەکان بووبێت کە گۆڕی ئیمامەکانیان ئەوەندە پیرۆزکرد لە زیارەتکردن تێپەڕی و نزیکبونەوە لە پەرستن. بەڵام ئەو تێڕوانینەیان بۆ (ئەحمەدی کوڕی حەنبەل) جیاوازبوو، تەنانەت وتراوە (حەنبەل) فەرمودە ناس بووە نەك فەقیـ (عمارە، 2010، 151). لەسەر ئەو بابەتە، لە سەدەی سێیەمی کۆچی ئاژاوەیەك لەبەغدا دروستبوو بەدژی ئەو بۆچونە، کاتێك (محمد کوڕی جریر تەبەری) لە پەرتوکی (اختلاف الفقهاء) ئاماژەی بەوەداوە (حەنبەل) فەقیـ نییە بەڵکو فەرمودەناسە (باتون، د.ت، 236). بەڵام حەنبەل لەسەر بابەتی (خەڵقی قورئان) ئازارێکی زۆردرا، چونکە خەلیفە مەئمون خۆی بانگەشەی هزری خەڵقی قورئانی دەکرد و پشتیوانی موعتەزیلەکانی دەکرد، بۆیە تا مردنی مەئمون ڕۆژبەڕۆژ هەڵگرانی ئەو هزرە بەهێز دەبوون و گەشەیانکرد (الذهبي، 1993، 97/18). بەهۆکاری دژایەتی و ڕەتکردنەوەی ئەو بۆچونە، لەسەردەمی هەرسێك خەلیفە (مەئمون و موعتەسەم و واسق)، حەنبەل زیندانیکراو ئازاردرا (ابن تيمية، 1999، 78/1؛ أمین، 2023، 163).

٧ .پێشکەوتنی بواری فیقهی سوننی

ئەوەی تێبینی کراوە؛ ڕۆڵێکی ئەوتۆی زاناو فەقیهەکان لەنێو گێژاوی ململانێیی ئومەوی و عەباسیی نەبینرا و خۆیان لە سیاسەت بەدور گرت، ئەوەش لایەنێکی نەرێنی فەقیهەکانی قۆناغی ڕاگوزەرە، ڕەنگە هەر ئەوەشبێت، فەقیهەکانی سەردەمی ئومەوی نەبوون بەسەرمەشق، هاوشێوەی (چوار) فەقیهەکەی سوننی سەردەمی یەکەمی عەباسیی، کە هەریەکەیان بوون بەخاوەنی ڕێباز و خوێندنگای تایبەت بەخۆیان، وەك (سخنینی) پێیوایە: هیچ بەڵگەیەکمان نییە بەڕونی ئاماژە بەوەبکات فەقیهو زاناکان ڕایەك یا هەڵوێستێکیان سەبارەت بەو ڕوداوانەی ئەو قۆناغە هەبووبێت، هەرچەندە باسی لەوە کردووە: (ئیبراهیم ئیمام) ئەو کەسە نەبوو دڵخوازی ئەوانبێت (1998، 354). لەکاتێکدا، یەکەم خوێندنگای فیقهی دەگەڕێتەوە بۆ حیجاز، بەتایبەت شاری مەدینە، شارێك شوێنی کۆچی پەیامبەر و بەشێکی سروش و سەرچاوەی یەکەمی یاساکان بوو، کە لەدوای پەیامبەرەوە بۆ خەلیفەکان مایەوە، جگەلەوەی بەشێکی گەورەی لە دارشتنی یاساکان بەپێی قورئان و فەرمودەکان و دواتر قسەی هاوەڵان بەرکەوت، ئەگەر لەبوارێکیشدا دەقێك نەبوایە بێدەنگ دەبوون (أبراهيم، 1999، 86)، ئەو پێشکەوتنە فیقهیە، لەسەردەمی یەکەمی عەباسیی لەو شارەدا قۆناغێکی مەزنی بڕی، بەبەڵگەی ئەوەی شافیعی ئاماژەی بەوەداوە، دوای قورئان هیچ کتێبێک نییە لە (موطا)ی مالیک ڕاستتربێت، چونکە لە فەرمودەی هاوتاکانی ڕەسەنترە (ابن تيمية، 2004، 322/20).

وەك؛ (ئارکۆن) پێیوایە، لەوقۆناغەدا فیقهی ئیسلامی یاسای دەستکردی مرۆڤی لە دورست بوون و بناغەوە بەناوی شەریعەت وەك یاسایەکی خودایی پیادەکرد (2006، 31). ڕادەی پێشکەوتنەکە گەیشتە هەڵاوێردکردنێکی تەواوی ڕێکخستنی پەرتوکە

فیقهی و فەرمودەییەکان، وەك پەرتوکەکەی عەبدوڵلا عەلی کوڕی جارودی نەیسابوری (230-307ك)، بەناونیشانی (المنتقى من السنن المسندة عن رسول الله صلى الله عليه وسلم) وەك یەکێك لە پەرتوکەکانی ئەحکامی تایبەتی فەرمودەکانی فیقهی دانرا (موتێری، 2018، 133). لەبارەی ئەو کتێبە دەگوترێت: بەرگێکی (ئەحکام)ی فەرمودە تۆمارکراوەکانە لە پلەی نایاب نایەنەخوار، مەگەر بەدەگمەن، ئەو فەرمودانەی بۆچۆنی ڕەخنەگرانیان تێدا جیاوازە (الذهبي، 2006، 147/11). کە (أبو الوليد الباجي) پەرتوکێکی لەبارەی (المنتقي) بەناوی (المنتقي شرح الموطإ) نوسیوە .

ئەگەرچی؛ بارودۆخی سیاسی هەمووکات بەقازانجی فەقیهەکان نەبوو، کەچی شافعی لەڕێگەی نوسینی پەیامە بەناوبانگەکەی (الرسالة) ئامرازێکی نوێی بۆ ئیجتیهاد پێشنیاز کرد، وەك وەڵامدانەوەیێك بۆ ئەو گۆڕانکاریانەی لەسەردەمی یەکەمی عەباسیی بەسەر بارودۆخی سیاسی و کەلتوریەکاندا هاتبوو (ئارکۆن، 2006، 10) ، تائەوەی (ئارکۆن) گەیشتۆتە ئەوەی کە هیچ بیرمەندێکی ئیسلام ناناسێت هێندەی ئەو هەوڵە ئەقڵییانەی شافعی بۆ نوسینی پەرتوکی (رسالە) هەوڵی خستبێتەگەڕ، تا فەلسەفەی ئیسلامی لە ساڵی (150ك/767ز) بەدواوە گەشەکردنێکی بەرچاوی بەخۆوە بینیبێت (2006، 30-32). بەهۆی ئەو هەڵوێستانەی کە فەقیهەکان هەیانبوو (عەبدوڵلا کوڕی وەهەب 125-197ك/743-813ز) یەکێك لە دیارترین خوێندکارانی مالیك پۆستی دادوەری میسری ڕەتکردەوە، لەماڵ نەهاتەدەر، لەکاتی دەستنوێژ گرتنیدا کەسێك پێیوتووە: نایەیتە دەرەوە، بەپێی قورئان و سوننەت دادوەریمان بۆبکەی؟ لەوەڵامدا وتبووی: ئایا نەتزانیووە زانایان لەگەڵ پێغەمبەران زیندودەکرێنەوە، دادوەرانیش لەگەڵ دەسەڵاتداران ؟ (عماره، 2010، 118). ئەوەش دەستەواژەیەکی ڕونە کە زاناکان بەدەسەڵاتی سیاسی ڕازی نەبوون.

٨. پەیوەندی نێوان فەقیهەکان

لەگەڵ ئەوەی؛ ئەوانە فەقیهـو زانای دیاری کۆمەڵگای ئیسلام بوون، هەریەك لە فەقیهە مەزنەکانی جیهانی سوننە خوێندکار و مامۆستای ئەوانی دوای خۆیان بوون، بۆ پرس و ڕاوێژ بۆ لای یەکتر گەڕاونەتەوە، بەڵام هەندێکجار گرفت لەنێوانیاندا ڕویداوە، وەك ئەوەی حەماد کوڕی سەلمە ڕقی لە ئەبوحەنیفە بووە و بە (ئەبو جیفة) واتا (کەلاك) ناوی بردووە، کەچی عبدالرحمن کوڕی مەهدی پێیوابووە: لەنێوان ئەبوحەنیفە و حەقیقەتدا پەردەیەك هەیە. عومەر کوڕی قەیسیش وتبووی: هەرکەسێک حەقیقەتی دەوێت، بابێتە کوفە، بزانێت ئەبوحەنیفە و هاوەڵەکانی چییان وتووە (الخطيب البغدادي، 2002، 561/15). لەکاتێکدا، سەبارەت بە حەماد کوری سەلمە (ابن حجر العسقلاني) دانی بەدروستیداناوە، بەراستگۆ و ڕەسەن ناوی بردووە، نوسیویەتی: هەرکەسێک لەگەڵ حەماد ناکۆک بێت، ئەوا بۆچونی حەماد دروستە (1996، 11/2). بەڵام؛ هۆکاری ئەو سوکایەتیەی (حەماد)مان لەهیچ شوێنێك نەبینی، هەربۆیە پێدەچێت ئەوە (بەغیلی) بووبێت بۆ ئەبوحەنیفە، هەرچەندە پەنجەی تۆمەتی شیعە بوون بۆ ئەبوحەنیفە درێژکراوە، پێدەچێت، بێجگە لەوەی مەوالی بوو، بەهۆی ئەوەبوو، کە پشتیوانی زەیدییەکان و شۆڕشەکەی ئیبراهیم کوڕی عەبدوڵلای کرد (عكله، 2013، 93). لەکاتێکدا خەلافەت لەبواری ئاییندا کەموکووڕی تێکەوتبوو، بۆیە تۆمەتی شیعە بوونی تەنیا هەڵبەستراو بوو، بەڵام هۆکاری فارسبوونی وەك بابەتێك بەکارهێنرابێت و تێڕوانینێکی سیاسی و نەتەوەییان بەبەردا کردبێت.

لەلایەکی دیکەوە؛ عبدالله کوڕی عبدالعزیز عومەری زاهید(98-184ك/717-801ز)، یەکێك بووە لەنەوەکانی عومەری کوڕی خەتاب (الذهبي، 1993، 211/12)، بەبۆچوونی (القاري) زانایەکی گەورەیە و پێش مالیك کەوتبوو (2002، 321/1)، بەیەکێك لە کەسە زانا و لەخواترسەکان دادەنرا، کەچی بۆ کارەکانی ڕاوێژی پێدەکرد، لەکاتێکدا لە عێراقەوە داوایان لێکرد بێتە خەلیفە، ئەویش ڕاوێژی بە مالیك کردووە، بەوەڵامی: نەکەی، ئەوە کارێك نییە کوڕەکانی عەباس دەستبەرداریبن، تاخوێنێکی زۆر نەڕژێت. وەڵامی داوەتەوە. وتەکەی عومەری کوڕی عەبدولعەزیز (99-101ك/718-720ز)ی بیرخستبۆوە، کاتێك پێیان ڕاگەیاندبوو: قاسمی کوڕی موحەمەد بکاتە والی، ئەویش وتبووی: بنەماڵەی ئومەوی واز ناهێنن تاخوێنێکی زۆر نەڕژێت (ابن تيمية، 2004، 325/20). ئەوە ڕادەی پێشکەوتنی فیقهی ئیسلامی و باوەڕبوونی کەسەدیارەکانی کۆمەڵگاو بڕیارێکی سیاسی بوو بۆ ڕێگری لە وەرگرتنی پایەی خەلافەت.

بەهۆی بەرزی پێگەی مالیك؛ (الألوسي) ئاماژەی بەوەداوە کەس لەو زاناتر نەبووە، هیچ زانایەکی شاری مەدینە سەفەری بۆ هیچ شوێنێك نەدەکرد ئەگەر بچوبایە لای ئەو، لە خۆرهەڵات و خۆرئاواوە خەڵك لە هەموو چین و توێژەکان لە زانا و زاهید و پاشا و خەڵکی ئاسایی دەهاتنە لای، بەجۆرێك پەرتوکی (الموطإ) بەسەر زەویدا بڵاوبویەوە جگەلە قورئان هیچ پەرتوکێکیتر هێندە بڵاونەبویەوە (2001، 322/1). تا زاناکان سەرەڕای ڕێباز و فیقهی جیاوازیان گرینگی زۆریان پێدا، یەکێك لەوانە موحەمەد کوڕی حەسەنی شەیبانی کوڤی هاوڕێی ئەبوحەنیفە بوو، بەهۆی گرینگی پێدانی زۆریەوە بە (الموطاءی موحەمەدی) ناسرا (الكباخي، 2005، 9/1).

بەوجۆرە؛ پەیوەندی نێوان فەقیهەکان؛ پەیوەندی نێوان خوێندکارو مامۆستایانی پایەبەرز بوو، تا شافعی ئاماژەی بەوەکردووە: بەهۆی مردنی مالیك لە حیجاز بێزار بووە، بۆیە چوەتە میسر، خودا لەوێ بە عەبدوڵلای کوڕی عەبدولحەکەم قەرەبوی کردۆتەوە (السلماسي، 2002، 216). کاتێکیش پێشەوا حەنبەل باسی ئەبوحەنیفەی دەکرد دەگریا (ئیبن خەلەکان، 1994، 407/5). ئەوەش داننانە بەوەی کە ئەوی لەسەرووی خۆیەوە بینیوە. شافیعیش بە ئیبن حەنبەلی فەرمووە: تۆ زیاتر شارەزای فەرمودەیت، ئەگەر فەرمودەیەکی ڕاست هەبوو ئاگادارم بکەوە (ابن أبي يعلى،1952، 6/1). بەگشتی پەیوەندی نێوان پێشەوا شافعی و ئەحمەد زۆر باش بووە، ڕەوشتێکی جوانی هەبوو بەرامبەر بەو، تا کاتێك سواری ئەسپەکەی دەبوو حەنبەل ڕەشمەی ئەسپەکەی بۆ شافعی مامۆستای دەگرت (گەیلانی، 2023، 58). ئەوەش دەرخەری ئەو پەیوەندییەیە لە نێوان ئەو فەقیهانەدا هەبوو.

٩.ئەنجام

بەپێی توێژینەوەکەمان گەیشتینە ئەو ئەنجامانەی خوارەوە

١.دەرکەوتنی فیقهی سونتی؛ گۆڕانکارییەکی گەورە بوو لە بواری ئاییندا، وەڵامێك بوو بۆ هەموو ئەو پرس و پرسیارانەی لای موسڵمانان تێگەیشتنێکی ڕون و ڕۆشنیان نەبوو، فەقیهەکان بە هێنانەوەی بەڵگە و فتوای هاوەڵان و پشت بەستن بە ئەقڵ وەڵامی ئەو ناڕۆشنییەیان خستەڕو.

٢.هەندێك لە خەلیفەکانی قۆناغی یەکەمی خەلافەتی عەباسی؛ ڕۆڵێکی گەورەیان لە سەرخستن و پشتیوانیکردنی سیاسی و دارایی و زانستیی بۆ کۆکردنەوەی پەرتوکەکان و ڕاڤەی ئایینی و پێشخستنی قۆناغەکە گێڕا ، تا وەك سەردەمی (ڕێنسانس)ی ئیسلام لای توێژەران ناوی براوە.

3- پەیوەندی نێوان خەلافەت و فەقیهەکان لە گۆڕانکاریدا بووە، لە پشتیوانیکردن و ململانێدا، خەلیفەکان بۆ شەرعییەتی خەلافەتەکەیان پێویستیان بە فەقیهەکان هەبووە و

زۆرجار پشتیوانیان کردون، گەلێك جاریش فەقیهەکان ئازاردراون و زیندانی کراون.

سەرچاوەکان

القرآن الكريم

برۆکلمان، کارل، (2017)، مێژووی گەلانی موسڵمان، و: عومەر عەلی غەفور، سلێمانی، چاپخانەی تاران.

حوسێن، تەها، (2023)، لەبارەی شیعری جاهیلییەوە، و: شەفیقی حاجی خدر، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

عماره، عماره محمد، (2010)، چوار ئیمامەکەی ئیسلام، و: فاروق بالیسانی، هەولێر، ڕۆژهەڵات.

عەزیز، هۆشمەند عەلی، (2023)، کاریگەری مەلانێی مەزهەبی لەسەر نوسینەوەی مێژوو لە سێ سەدەی یەکەمی کۆچی، تێزی دکتۆرا، زانکۆی کۆیە.

گەیلانی، ماجد عرسان، (2023)، سەردەمی صەلاحەدین ئەونەوەیەی قودسی ڕزگارکرد، و، صادق شێخ عوسمان سازانی، سلێمانی، زەهاوی.

ماجد، عەبدولمونعیم، (2013)، مێژوی سیاسی عەرەب، و: مەلا عەزیز، کەرکوك، ئاوێر.

مونتێری، حاکم عبیسان، (2018)، مێژوی نوسینەوەی فەرمودەو گومانەکانی ڕۆژهەڵاتناسان، و: سەرهەنگ عەبدوالواحید قادر، سلێمانی، ڕێنوێن.

میسری، فوئاد مەجید، (2005)، بیری ئوسووڵیی ئیسلامی، چ2، سلێمانی، ب.ش.چ.

ئەنوەر، کەیوان ئازاد، (2004)، مانیزم، سلێمانی، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان.

ئارکۆن، محمد، (2006)، مێژوویێتیی هزری عەرەبیی ئیسلامی، و: نەریمان تاڵیب مۆریاس، چ1، هەولێر، وەزارەتی پەروەردە.

أبراهيم، أبراهيم عبدالرحمن، 1999، المدخل لدراسة الفقة الإسلامي، عمان، دار اثقافة.

ابن الاثير، عزالدين (1997)، الكامل فى التاريخ، تحقيق: عمر عبدالسلام تدمري، بيروت، دار الكتاب العربي.

اسماعيل، رفيدة اسماعيل عطا المنان، (2009)، بيت الحكمة البغدادي وأثره في الحركة العلمية في الدولة العباسية (132-656هـ)، الماجستير، جامعة الخرطوم.

الاشعري، أبو الحسن، (1980)، مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين، عنى بتصحيحه: هلموت ريتر، ط2، مدينة فيسبادن، ألمانيا، دار فرانز شتايز.

الأشقر، عمر سليمان، (1998)، المدخل إلى دراسة المدارس والمذاهب الفقهية، ط2، الأردن، دار النفائس.

الأصبهاني، أبو نعيم أحمد، (1974)، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، د.م.ط، مصر، مطبعة السعادة.

الألوسي، أبو المعالي محمود شكري، (2001)، غاية الأماني في الرد على النبهاني، تحقيق: أبو عبد الله الداني بن منير آل زهوي،الرياض، مكتبة الرشد.

إمام، محمد علي محمد، (2005)، كلمات مضيئة في الدعوة إلي الله، تقديم: الشيخ علي سعد أبو الخير، مصر، مطبعة السلام، ميت غمر.

أمين، أحمد، (2012)، ضحى الإسلام، د.ط. القاهرة، مصر، هنداوى.

أمين، اواز جمال (٢٠٢٣) علماء حَرَّان الحنابلة إبان العصر السَّلجوقي: ٤٢٩-١٠٣٧/٥٥٢-١١٥٧م ,"مجلة جامعة كويه للعلوم الإنسانية والاجتماعية doi: 10.14500/kujhss.v6n2y2023.pp162-168

بن أنس، مالك، (2004)، الموطأ، تحقيق: محمد مصطفى الأعظمي، أبوظبي، مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان للأعمال الخيرية والإنسانية.

باتون، ولتر.ملفيل، (د.ت)، أحمد بن حنبل والمحنة، ت: عبدالعزيز عبدالحق، د.م.ط، دار الهلال.

البغوي، أبو محمد الحسين بن الفراء، (1983)، شرح السنة، تحقيق: شعيب الأرنؤوط، محمد زهير الشاويش، ط2، بيروت، المكتب الإسلامي.

البكار، الزبير، (1996)، الأخبار الموفقيات، تحقيق، سامى مكي العاني، بيروت، عالم الكتب.

ابن تغري بردي، يوسف عبدالهالحنفي، (د.ت)، النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، وزارة الثقافة والإرشاد القومي، مصر، دار الكتب.

ابن تيمية، تقي الدين أبو العباس الحراني، (2004)، مجموع الفتاوى، جمع: عبد الرحمن بن محمد بن قاسم رحمه الله، د.ط، المدينة- السعودية، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف.

ابن تيمية، تقي الدين أبو العباس الحراني، (1440)، جامع المسائل، تحقيق، محمد عزيز شمس، ط8، دار ابن الجوزي، السعودية.

الجيزاني، محمد بن حسين، (1427)، معالم أصول الفقه عند أهل السنة والجماعة، ط5، د.م، دار ابن الجوزي.

ابن حجر العسقلاني، أحمد بن على، (1994)، إتحاف المهرة بالفوائد المبتكرة من أطراف العشرة، تحقيق: زهير بن ناصر الناصر، المدينة، مجمع الملك فهد.

ابن حجر العسقلاني، أحمد بن على، (1996)، تهذيب التهذيب، تحقيق، خليل مأمون شيحا وأخرون، بيروت، دار المعرفة.

الحجوي، محمد بن الحسن بن العربي االثعالبي، (1995)، الفكر السامي في تاريخ الفقه الإسلامي، بيروت، ط1، دار الكتب العلمية.

الخطيب البغدادي، أبو بكر أحمد بن ثابت، 2002، تاريخ بغداد، علق عليه: بشار عواد معروف، بيروت، دار الغرب الإسلامي.

ابن خلدون، عبد الرحمن، (1981)، العبر وديوان المبتدأ والخبر في تاريخ العرب والبربر ومن عاصرهم من ذوي الشأن الأكبر، ضبط المتن: خليل شحادة، مراجعة: سهيل زكار، بيروت، دار الفكر.

ابن خلكان، أبو العباس الاربلي، (1900)، وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان، تحقيق: إحسان عباس، بيروت، دار صادر.

الدقر، عبدالغني، (1996)، الامام الشافعي فقيه السنة الأكبر، ط6، دمشق، دار القلم.

الدليمي، عباس فاضل، (2024)، مناطق التضاد العقائدى في طحن الامة بين الشيعة والسنة، ط1، ديالى، مطبعة جامعة.

الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله، (1993)، تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، المحقق: عمر عبد السلام التدمري، ط2، بيروت، دار الكتاب العربي.

الزحيلي، ووهبة بن مصطفى، (د.ت)، الفقه الإسلامى وأدلته للزحيلى، ط4، دمشق، دار الفكر.

السامري، معظم الدين أبو عبد الله (1997)، الفروق على مذهب الإمام أحمد بن حنبل، تحقيق: محمد بن إبراهيم، الرياض، دار الصميعي.

سخنيني، عصام، (1998)، العباسيون في السنوات التأسيس، د. ط، لبنان، المؤسسة العربية للدراسات والنشر.

السلماسي، أبو زكريا يحيى الأزدي (2002)، منازل الأئمة الأربعة أبي حنيفة ومالك والشافعي وأحمد، تحقيق: محمود بن عبد الرحمن قدح، الرياض، فهرسة مكتبة الملك فهد الوطنية.

السيوطي، جلال الدين أبو الفضل، (2004)، تاريخ الخلفاء، تحقيق: حمدي الدمرداش، مكتبة نزار مصطفى الباز.

السيوطي، جلال الدين أبو الفضل، (2022)، البحر الذي زخر في شرح ألفية الأثر، تحقيق: شعبان العودة، القاهرة، دار الذخائر والمكتبة العمرية.

ابن العبري، غريغوريوس، (1992)، تاريخ مختصر الدول، تحقيق: أنطون صالحاني اليسوعي، ط3، بيروت، دار الشرق.

العثيمين، محمد بن صالح، (1413)، مجموع فتاوى ورسائل العثيمين، جمع وترتيب : فهد بن ناصر بن إبراهيم السليمان، دار الوطن، الرياض.

ابن عساكر، أبو القاسم علي بن الحسن، (1995)، تاريخ مدينة دمشق، تحقيق: محب الدين أبو سعيد عمر بن غرامة العمروي، د.م.ط، دار الفكر.

عكله، منال حسن، (2013)، الثورات العلوية والشيعية في العراق واثرها في نشوء الفرق الاسلامية حتى عام 334هـ ، ط1، بغداد، دار الشؤن الثقافية العامة.

عمر، أحمد مختار عبدالحميد، (2008)، معجم اللغة العربية المعاصرة، عالم الكتب.

الغفيلي، عبد الله بن منصور، (2009)، نوازل الزكاة (دراسة فقهية تأصيلية لمستجدات الزكاة)، الرياض، السعودية، دار الميمان.

39- القاري، علي بن سلطان محمد الهروي، (2002)، مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح، بيروت، دار الفكر.

القطان، مناع بن خليل، (2001)، تاريخ التشريع الإسلامي، ط5، القاهرة، مكتبة وهبة.

القلقشندي، أحمد بن علي الفزاري (1985)، مآثر الإنافة في معالم الخلافة، تحقيق: عبد الستار أحمد فراج، ط2، الكويت، مطبعة حكومة الكويت.

ابن القيم، أبو عبد الله محمد، (1991)، إعلام الموقعين عن رب العالمين، تحقيق: محمد عبد السلام إبراهيم، بيروت، دار الكتب العلمية.

ابن القيم، أبو عبد الله محمد، (2019)، الكافية الشافية في الانتصار للفرقة الناجية، تحقيق: محمد بن عبد الرحمن العريفي وأخرون، ط4، دار ابن حزم، بيروت.

الكماخي، عثمان بن سعيد، (2005)، المهيأ في كشف أسرار الموطأ، تحقيق: أحمد علي، د.ط، القاهرة، دار الحديث.

الامام مالك، أبي عبدالله بن أنس، (د.ت)، موطاء، تحقيق، عبدالوهاب عبدالطيف، ط2، د.م، المكتبة العلمية.

مالكي، محمد خلدون أحمد نورس، (2010)، تعدد الخلفاء ووحدة الأمة فقها وتاريخا ومستقبلا، جامعة دمشق.

مسلم، أبوالحسين بن الحجاج، (1955)، صحيح اسلم، تحقيق، محمد فؤاد عبدالباقي، القاهرة، مطبعة عيسى البابي الحلبي.

الماوردي، أبو الحسن، (د.ت)، الاحكام السلطانية والولايات الدينية، القاهرة، دار الحديث.

المقريزي، تقي الدين أحمد، (2006)، المقفي الكبير، تحقيق، محمد اليعلاوي، ط2، بيروت، دار الغرب الإسلامي،

المنجد، صلاح الدين، (1962)، الحركات التقدمية في العراق حتى غزو التتار، بيروت، دار العلم للملايين.

ابن منصور، سعيد، (1997)، سنن، تحقيق: سعد بن عبد الله بن عبد العزيز آل حميد، المقدمة، ط1، دار الصميعي.

ابن منظور، محمد بن مكرم، الرويفعى الإفريقى (1984)، مختصر تاريخ دمشق لابن عساكر، تحقيق: روحية النحاس وأخرون، ط1، دمشق، دار الفكر.

ياقوت الحموي، شهاب الدين، (1993)، معجم الأدباء = إرشاد الأريب إلى معرفة الأديب، تحقيق: إحسان عباس، بيروت، دار الغرب الإسلامي.

ابن أبي يعلى، أبو الحسين محمد، (1952)، طبقات الحنابلة، القاهرة، مطبعة السنة المحمدية.

تأثير الهيمنة السياسية في العصر العباسي الأول على ظهور المذاهب الفقهية السنية

ملخص

إن الفقه أحد ركائز الدين الإسلامي، إنه طريقة لتحليل أراء المنظرين والعلماء وتفسيرها, فهي طريقة نفهم المصطلحات والمقاصد الشرعية، ولم يكن الاشتغال بالفقة أمراً سهلاً إن لم يكن فهم النص القرأني والنص في السنة النبوية في مقدرة كل واحد. فجاء علماء المذاهب ليوضحوا لنا المقاصد من النصوص وأهدافها. يعد العصر العباسي الاول عصراً ذهبياً للأبتاج الفقهي فكانت هناك فرصة ذهبية لفهم نصوص كتاب الله وسنة رسوله، فتم تدوين كتب الفقه المشهورة في هذه الفترة فلعب العقل دوراً مبرزاً في تحليل النص وفهمه، وبالتالي في تدوين الأراء والاجتهادات، وكان لتشجيع بعض الخلفاء من بني عباس دوراً مبرزاً في ذلك، فقد كانوا يشجعون العلماء والفقهاء المنظرين تشجيعاً ماديا ومعنوياً بغية الكتابة والتنظيم لأراء أصحاب المذاهب، وبالتالي جمع الأراء في دفتي كتاب فحافظوا على النتاجات القديمة للفقهاء الكبار، كما وتم تأليف كتب أخرى حديثة، وتم تأسيس مؤسسات معرفية –كبيت الحكمة، لدعم الفقهاء وتشجيعهم على التأليف وأبداء الرأي. ان الهدف من هذا البحث هو إظهار دور السياسة في هذه الفترة لتشجيع الفقهاء وتطوير الفقه وتأليف الكتب وكتابتها وإثر ذلك ولد الفقه المسند على أقوال رسول الله وصحابته الكرام. استخدم الباحثان في هذا البحث المنهج التحليلي التأريخي المقارن، ووصل البحث في النهاية الى نتائج منها انعكاس دور السياسة على كتابة الأراء الفقهيه وتدوين كتب الفقه المستند على الرأي والاجتهاد العقلاني في هذه المرحلة.

الكلمات الافتتاحية: الفقه، الخليفة، الامام، الفتوى، الاجتهاد.

The Influence of the Political Hegemony of the First Abbasid Period on the Emergence of Sunni Fiqh Schools (132-247 AH/750-861 AD)

ABSTRACT

Fiqh (Jurisprudence) is one of the pillars of Islam, it is a doctrine in which used for interpreting the Islamic ideologies. Through it, they could explain the concepts

and the intentions of their religion, as not everyone could easily understand the texts of Quran and the prophet's sayings. They interpreted the mysteries by depending on knowledgeable religious men and the follower's speeches. Abbasi era is the golden age of fiqh, it was a scientific attempt, authorities made at that time to register books and activate the brain to give answers to the questions that people had on Islam and other religions. In that phase, it got to the top which attributes to the role and encouragements by some of the Caliphates. They encouraged and spent money on religious men, they supported their writings, translations, collecting and reshaping the old books. They established (The Home of Wisdom) a knowledge association, supporting the emergence and success of fiqh and science. This study aims to present the political role of that era in progressing fiqh of Islam, encouraging in collecting, registering and rewriting books, they presented explanation and interpretation of the texts and deeds of the prophet. A comparative explanatory method is adopted for analysis. The research concludes that the political phase had an impact on writing and registering the Sunnite fiqh and the emergence of thinking reflection.

Keywords: Fiqh, Caliphate, Imam, Fatwa, Understanding.